

DE VRIJE FRIES

TIJDSCHRIFT

UITGEGEVEN DOOR HET

FRIESCH GENOOTSCHAP

VAN GESCHIED-, OUDHEID-
EN TAALKUNDE

REDACTIE:

Mr. P. C. J. A. BOELES,

Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS †,

Dr. C. J. GUIBAL en M. P. VAN BUYTENEN

NEGEN EN DERTIGSTE DEEL

LEEWARDEN

N.V. NOORD-NEDERLANDSE BOEKHANDEL

1948

3132 G bis

INHOUDSOPGAVE

	Bladz.
In memoriam Dr. A. L. Heerma van Voss, door Mr. P. C.	
J. A. BOELES. <i>Met portret</i>	1
De reizen in het Noorden van Aernout van Buchell, door	
Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS †	6
De restauratie van het gildebord der Leeuwarder zilversmeden, door Dr. A. WASSENBERGH. <i>Met drie afbeeldingen</i>	9
Wanneer begint in Friesland de datering van zilverwerken door middel van jaarletters, door Dr. A. WASSENBERGH	15
Ploeggang en hoevenstelsel, door Dr. O. POSTMA. <i>Met kaartje</i>	17
Vluchtheuvels in Friesland, door S. J. VAN DER MOLEN. <i>Met 1 kaart, 3 tekeningen en 3 foto's</i>	49
Codex Furmerius, door Mr. P. GERBENZON	74
De Bildtrenten, door H. SANNES.	91
De Klokstraat te Leeuwarden en de klokken van de Nieuwetoren, door Prof. Dr. G. GOSSES. <i>Met tekening.</i> . . .	119
Boekbesprekingen:	124
Dr. I. H. GOSSES, Verspreide geschriften. — Dr. A. G. JONGKEES Het koninkrijk Friesland in de vijftiende eeuw; — M. P. VAN BUYTENEN, De grietenij Idaarderadeel, Schets van de ontwikkeling van een Fries plattelandsbestuur.	
Ingekomen boeken	129

De restauratie van het Gildebord der Leeuwarder Zilversmeden

door DR. A. WASSENBERGH

Op 9 Juli 1919 schreef de bekende kenner der Nederlandse zilvermerken Elias Voet aan de toenmalige voorzitter van het Friesch Genootschap Mr. R. A. Fockema, een brief waarin hij mededeelde, dat hij de meester van het bekerteken kon identificeren als Tjeerd Jarichs van der Lely. Het bekerteken, bestaande uit een beker op voet, komt voor op de belangrijkste meesterwerken der Friese zilversmidkunst o.a. op enige stukken van de Popta schat, waar, naast dit meestermerk, een jaarletter en het wapen van Leeuwarden wordt aangetroffen, er op wijzende dat de maker lid was van het Leeuwarder zilversmidsgilde. Nu komen de namen van de Leeuwarder zilversmeden met de daarbij behorende merken van af 1597 voor op een houten bord met daaraan bevestigde luikjes en het was zeer bevreemdend, dat het bekerteken, dat toch het merk moest zijn van een Leeuwarder zilversmid, niet op het bord voorkwam.

Dit bord was zeer overschilderd en de Heer Voet, die zich dat zeer wel bewust was, had dan ook de overtuiging, dat de beker in een of andere verhaspelde vorm er op moest voorkomen. Hij meende de oplossing gevonden te hebben in het merk van Tjeerd van der Lely, dat uit enige vreemde krullen bestond. Op ingenieuze wijze beredeneerde hij de overgang van beker tot krulwerk.

De door Voet in voormelde brief slechts in het kort weergegeven opvatting, met verzoek die te willen publiceren, werd door Mr. P. C. J. A. Boeles overgenomen en nader uitgewerkt in het Februari nummer 1921 van „Oude Kunst”, waarin hij tevens weergaf, hoe het vraagstuk zich had ontwikkeld. Met afbeeldingen werd verder aangetoond, hoezeer de drijver van den groten schotel, bij zijn uitbeelding der herscheppingen van Ovidius, gestaan had onder de invloed van de grootmeester Paulus van Vianen.

Ook de datering van de Popta schat en de desbetreffende jaar-

letter wordt hierin behandeld. Mede aan dit artikel dankte Tjeerd van der Lely zijn niet gerechtvaardigde roem.

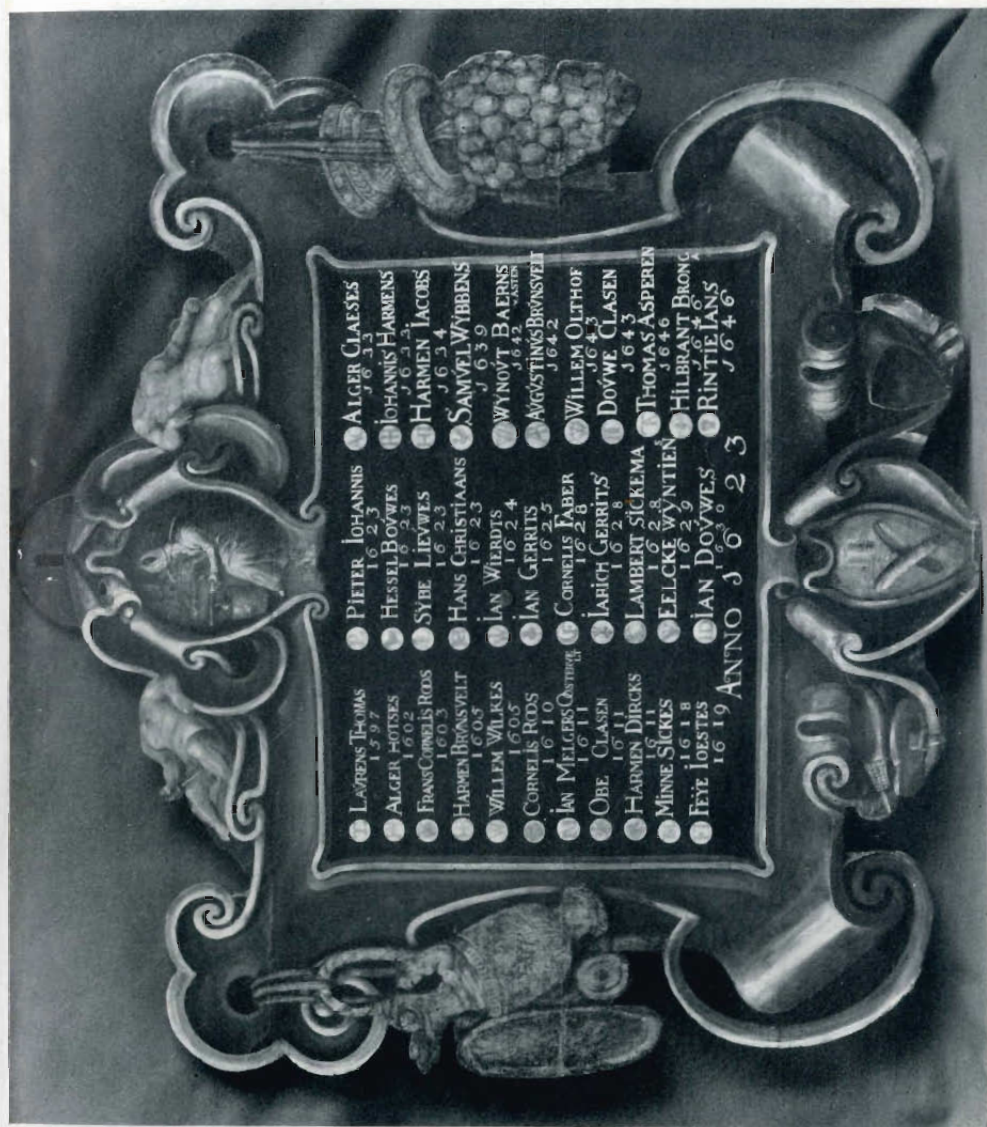
Notaris Ottema uitte in de Vrije Fries, dl. 28, van 1927, blz. 296 enige stijlcritische bezwaren tegen het betoog van Boeles, op grond, dat het kwabornament op de grote Popta-schotel, in 1671, de aangegeven datum, reeds uit de mode was ¹⁾. Bezwaren, die hij echter zelf niet te zwaar opvatte voor een afgelegen provincie, als Friesland destijds was. Zijn conclusie luidde dan ook: „zoolang het tegendeel niet wordt bewezen moeten wij dus Tjeerd van der Lely houden voor den drijver van het Poptazilver”.

Zo stond de zaak, toen in 1927 bij de tweede Leeuwarder zilvertentoonstelling, een nog onbekend werk met het bekerteken voor de dag kwam, gedateerd 1661 en met een corresponderende jaarletter. Dit was een ernstig bezwaar tegen voormelde hypothese, daar Tjeerd van der Lely eerst meester werd in 1662. De voormalige amanuensis van het Friesch Museum, D. Draaisma, vond daarin aanleiding om de hypothese te bestrijden in het Februarinumnummer van „Oude Kunst”, 1930. Hij ging echter te ver met het betoog, dat het bekerteken ook wel van een platte-landse meester zou kunnen zijn, die zijn werk te Leeuwarden placht te laten keuren, maar wiens merk niet op het gildebord behoefde voor te komen. Voet liet zich niet overtuigen en dacht aan een foutief jaartal op het bord ²⁾. Alleen het gildebord kon het geschil oplossen.

Het bewuste bord werd tot voor kort bewaard in het Gemeente-archief op de hoogste verdieping van het Leeuwarder Stadhuis, waar het uiteraard weinig aandacht trok. Toen het Friesch Genootschap aan de Gemeente Leeuwarden een aantal portretten ter versiering van het Stadhuis in bruikleen afstond, werd als tegenprestatie het bord der zilversmeden aan het Friesch Museum afgestaan, waar het met kritische aandacht door de directeur en de amanuensis werd bekeken. De overschildering werd gemakkelijk geconstateerd en het merk van Tjeerd van der

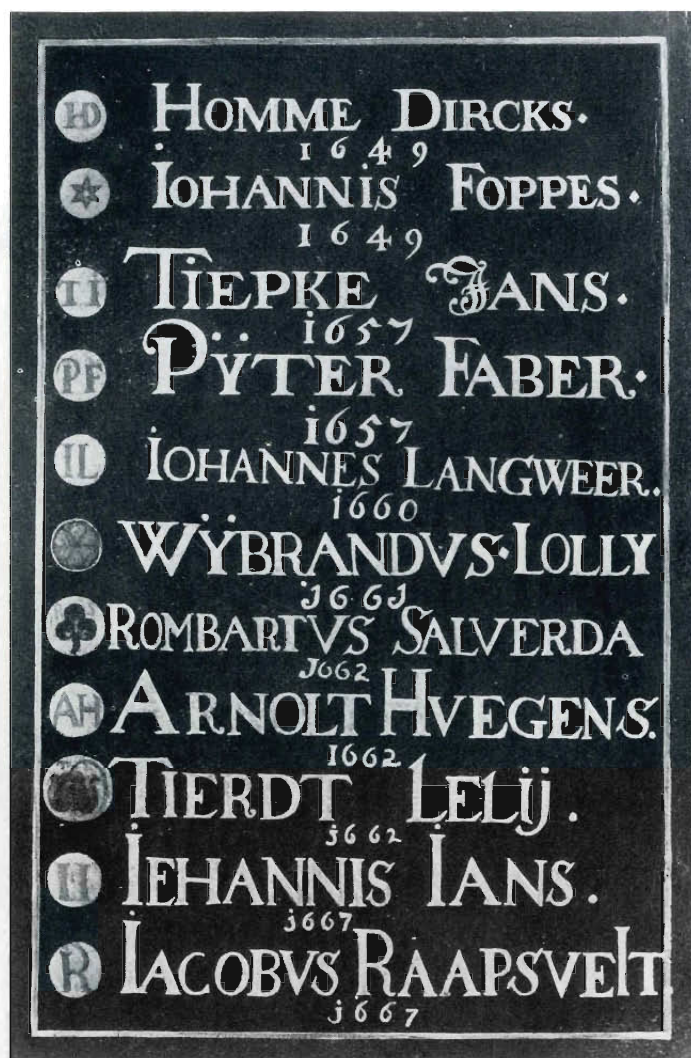
¹⁾ Mej. C. J. Hudig en Dr. H. E. van Gelder maken op bladz. 552 van „Kunstgeschiedenis der Nederlanden van de Middeleeuwen tot onzen tijd” 2de dr., een soortgelijke opmerking. Ik kan me niet geheel met de daargeuite loftuiting betreffende het drijfwerk verenigen. Twijfel aan het jaar van ontstaan (1671) is dunkt mij, na de grondige jaarletterstudie van Voet, niet meer mogelijk. Het gekroonde wapenschildje van Leeuwarden, dat op de Popta-schotel voorkomt, wordt niet vóór 1670 aangetroffen. (Zie ook Mr. Boeles in bovenvermeld artikel).

²⁾ E. Voet Jr. Merken van Friesche goud- en zilversmeden 's-Gravenhage 1932, blz. 109.

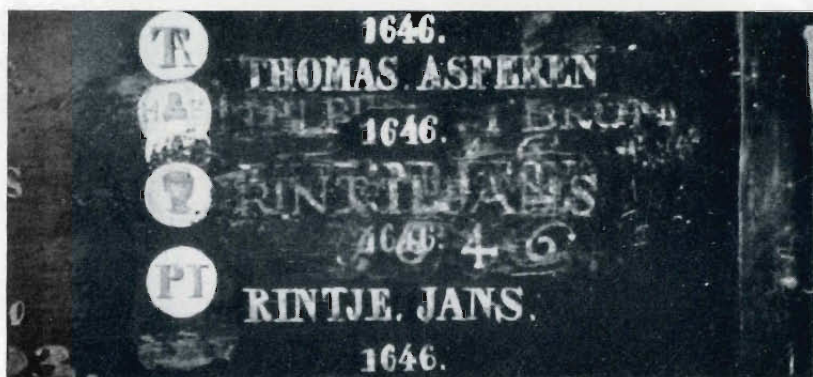

● LARENS THOMAS 1597
 ● ALGER HOTSSES 1602
 ● FRANS CORNELIS RODS 1603
 ● HARMEN BRONSVELT 1605
 ● WILLEM WILKES 1605
 ● CORNELIS RODS 1610
 ● IAN MELGES Oudthoff 1611
 ● OBE CLASEN 1611
 ● HARMEN DIRCKS 1611
 ● MINNE SICKES 1618
 ● FEYL IOESTES 1619
 ● PIETER IOHANNIS 1623
 ● HESSEL BOVWES 1623
 ● SYBE LIEVWES 1623
 ● HANS CHRISTIAANS 1623
 ● IAN WIERDTS 1624
 ● IAN GERRITS 1625
 ● CORNELIS FABER 1628
 ● IAHICH GERRITS 1628
 ● LAMBERT SICKEMA 1628
 ● EELCKE WYNTIEN 1629
 ● IAN DOVWES 1630
 ● ALGER CLAESSES 1631
 ● IOHANNIS HARMENS 1631
 ● HARMEN JACOBS 1634
 ● SAMUEL WYBBENS 1639
 ● WYNOVT BAERNS 1642
 ● AUGUSTINUS BRONSVELT 1642
 ● WILLEM OUTHOF 1643
 ● DOVWE CLASEN 1643
 ● THOMAS ASPEREN 1646
 ● HILBRANT BRONG 1646
 ● RINTJELIANS 1646

ANNO 1623

Afb. 2
Één der zijvleugels na de restauratie.

Afb. 3
De ontdekking van het bekerteken en de naam Rintje Jans tijdens het vooronderzoek.

Lely degelijk onder de loupe genomen. De theorie van Voet-Boeles werd ernstig betwijfeld. Waarom zou Tjeerd van der Lely niet evenals de andere leden van zijn geslacht een lylie als merk voeren, maar een beker? En dan was het ons niet mogelijk in de krullen een beker te zien, hoe fraai dit ook door Voet beredeneerd was. Bovendien viel bij aandachtige beschouwing een groter merk onder de overschildering waar te nemen. Onze twijfel werd gedeeld door de waarnemend gemeentearchivaris, de Heer van Buijtenen en er werd besloten de restaurateur Adema te laten onderzoeken, wat die krullen wel verborgen hielden. Het bord werd naar de heer Adema gebracht en op 20 Februari 1947 werd de proef genomen in het bijzijn van de Heren van Buijtenen, Penning en mijn persoon. Eerst werd voorzichtig aan de rand gewerkt en kwam er oude schildering te voorschijn. En toen verdwenen de krullen en daar kwam, gelijk bij het ontwikkelen van een fotografische plaat, een grote rode lylieachtige bloem te voorschijn, waarboven de initialen T.L. (afb. 2). Het bewijs dat Tjeerd van der Lely de meester van het bekerteken NIET was, werd geleverd, maar waar bevond zich dat bekerteken dan wel? We namen nog enige proeven op het grote bord en zagen, dat de oude tekens niet onder de nieuwe aangebracht zaten, maar er naast en niet op de zelfde hoogte. We besloten nog een steekproef te doen in de buurt van Brongersma, die in 1646 meester was geworden, in welke tijd ongeveer we meenden het bekerteken te mogen verwachten. Het merk van Brongersma verdween en er kwamen twee merken te voorschijn, het originele Brongersma merk, zijnde een eikel met de initialen H.B. en daaronder puntgaaf een rode beker, de langgezochte, de oorzaak van veel ongerief en geschrijf. Maar nog hadden we de naam van de meester niet gevonden. Heel voorzichtig werd nu achter de beker de overschildering verwijderd en daar stond het duidelijk: RINTIE JANS ¹⁾ 1646 (afb. 3). Het raadsel was opgelost.

De naam Rintje Jans stond reeds op het bord, vlak onder de nieuw ontdekte naam en als merk had de overschilderaar hem de initialen P.I. gegeven. Dit valse merk en de naam is nu verwijderd.

¹⁾ Rintie Jans betaalde tussen 1647 en 1673 het leergeld voor elf leerjongens. Hij leidde drie zoons in het vak op. In 1646 trouwde hij Trijntje Lazes. In November 1655 en 1663 werd hij tot keurmeester van het gilde gekozen en in 1665 tekent hij, als Olderman, de rekening van het gilde.

Zie: „De Leeuwarder Goud- en Zilversmeden uit de XVI, XVII en XVIII eeuw” door Mejuffrouw R. Visscher in: Elias Voet „Merken van Friesche Goud- en Zilversmeden”.

pootjes, die gebruikt werden bij het polijsten en waarin de fijne gouddeeltjes bleven zitten, die er dan later uit verwijderd werden. Hier behoefde de restaurateur slechts weinig bij te werken.

Wat de datering betreft, op het bord staat geschilderd onder de namen en merken: Anno 1623. Dit zal het jaar van ontstaan zijn, het klopt met de stijl van het schilderwerk. Telkens werden de namen van de nieuwe meesters bij geschilderd, wat aanleiding gaf tot het aanhechten van de bordjes en wat tevens de oorzaak was van het steeds variërende lettertype. We hebben de bordjes niet weer met scharnieren aan het grote bord durven bevestigen, daar hierdoor het geheel te veel te lijden zou krijgen. De linkerborden zijn evenals de rechter bij elkaar gevoegd en voorzien van een soliede en vernuftige draaiwijze, een uitvinding van den heer A. P. Oosterhof, technisch ambtenaar bij Gemeentewerken.

Er doet zich nu nog de vraag voor, wie is de man die „het houten boek” zo hardhandig heeft aangepakt? Er hebben in de 18de eeuw enige kleine reparaties plaats gehad, de bedragen daarvoor uitgegeven zijn zo klein dat deze niet als grote restauratie in aanmerking komen. Er bestaat echter een rekening uit veel latere tijd nl. van 1841, waarbij aan de goudsmid H. Bartels de som van f 4.60 werd uitbetaald voor enige herstellingen en opsieringen aan het Houten Bord. Wij geloven dat deze Bartels het onheil heeft gesticht. Laten we het hem niet al te veel aanrekenen, het had erger kunnen zijn en de waarheid heeft tenslotte gezegevierd.

Wanneer begint in Friesland de datering van zilverwerken door middel van jaarletters?

door Dr. A. WASSENBERGH

Volgens Voet ¹⁾ begint de datering van het Friese zilver door middel van letters van het alfabet in of even voor 1604. De schrijver heeft een stuk zilver aangetroffen, gemerkt met de letter A en voorzien van het opschrift „Frans Halfsnitz 1604”.

De verordening, waarop het aanbrengen van dit nieuwe teken berust, wordt door Voet niet genoemd en zal hem waarschijnlijk niet bekend geweest zijn. Ook door Ottema wordt in zijn artikel over het Friese zilversmidsbedrijf ²⁾ van de verordening niet gesproken. Toch is deze van het grootste belang, niet alleen voor de datering, maar ook omdat gelijktijdig het gebruik van het stadswapen in zwang komt. Mij was deze leemte opgevallen en ik stelde daarom een onderzoek in op het Rijksarchief. Met behulp van Dr. Avis slaagde ik er in de instructie te vinden voor den Generalen Keurmeester Sijtze Jarichs, welke was „gedaen ende gearresteert in de vergaderinge der Gedeputeerde Staten van Vrieslandt binnen Lieuwarden den 3en January 1603” (Staten archief M 11 b Commissie en instructie boek A 1587—1616. Rijksarchief Leeuwarden). Deze instructie berustte op een „ordonnantie den laesten Novembris anno 1602 gepubliceert”. In gedrukten vorm komt deze ordonnantie voor in: „Statuten, Ordonnantien ende Kostumen van Frieslandt”, in 1602 bij Gillis van den Rade te Franeker verschenen. Mr. P. Gerbenzon was zo goed me op deze uitgave te wijzen. De veranderingen in 1602 aangebracht, zijn in schrijfflettervorm aangegeven. Het 13de artikel, waar het hier omgaat, is een vernieuwing van het 9de artikel van het „Placcat van den VIII Martii 1529”. Het luidt als volgt: „Item de voorsz Goudsmiden sullen oock schuldich wesen elck en besunder teecken ofte merck te hebben, daermede sij alle het werck bij hun ghemaect; sullen teecken ofte mercken, (nieuw) *benefent het merck van der Stadt, ende het Jaer daerinne het werck ghemaect is*”, enz.

¹⁾ Elias Voet. Merken van Friesche Goud- en Zilversmeden, Den Haag 1932.

²⁾ N. Ottema. Geschiedenis van het Goud- en zilversmidsbedrijf in Friesland. in de Vrije Fries deel XXVIII.

In de instructie van de Generale Keurmeester is dat verder uitgewerkt: „Sall oock in een yder stadt bestellen een teecken der seluer stadt met het getall vant jaar, ende sall dat getall vant jaer veranderen nae gelegentheijt des tijts.

Aengaende die wercken tegenwoirdich bijde goldtsmeden gemaect om t vercopen, sullen die keurmeesters van een yder Stadt met den generalen keurmeester omme gaen ende die wercken die sij sullen vijnden by den goldtsmeden gemaect om te vercopen gehouden weesen te registreren ende met een cleijn bij teecken te mercken, op dat geen meer en mogen gemaect worden, ende oock geen olde wederomme voor nieuwe vercoft en worden.

Sullen oock die gemeene goldtsmeden naeden insinuatie vanden Generael Keurmeester voorsz. tot den eersten Marty 1603 tijt hebben, om heurliedder wercken die sij onderhanden te mogen affwercken, maer den tijt overstreecken synde sullen moeten wercken nae den ordonnantie op peene indeselve verhaelt”.

Hier blijkt dus dat na den eersten Maart 1603 het zilver moet gemerkt zijn met het meesterteken, het stadswapen en het jaartal. Er wordt niet gezegd hoe dat jaartal wordt aangegeven.

We moeten hiervoor teruggaan tot een placaat van 1502, uitgevaardigd door Philips de Schoone ¹⁾, voor Holland, Zeeland en Friesland. Artikel 10 hiervan luidt:

„Item, de Deecken ende Geswooren sullen op elck stuk werck slaen twee teeckenen, t eene der Stadt Wapen ghe kroont, ende een ander bij A.B.C. ende die Meester die 't gemaect sal hebben, sal syn teecken daer op gheslagen hebben, eer hy t in den handen brengt van Deecken”.

Dit artikel schijnt, wat de twee eerste merken betreft, in Friesland niet te zijn nageleefd en het placaat van 1529 liet die merken dan ook vervallen. Het placaat van 1602 herstelt ze weer in ere, spreekt wat het jaar van ontstaan betreft niet van A.B.C. maar van „het Jaer daerinne het Werck ghemaect is”. De practijk wijst uit dat de jaaraanduiding plaats had door middel van de letters van het alfabet en we moeten na het bovenstaande aannemen dat op *1 Maart 1603 het zilver met een A gemerkt werd* en dat deze letter elk jaar vervangen werd door de daarop volgende. Of dat regelmatig geschiedde? Men leze hiervoor het eerder genoemde werk van wijlen onze grote merkenkenner Elias Voet.

¹⁾ Charterboek van Friesland II blz. 218–223.